

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Супрун Тетяна Сергіївна

УДК 347.91

**ДОКАЗИ ТА ДОКАЗУВАННЯ В СПРАВАХ
ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ТА ОСПОРЮВАННЯ
БАТЬКІВСТВА (МАТЕРИНСТВА)**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права та процесу факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, професор
КРОЙТОР Володимир Андрійович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ,
професор кафедри цивільного права та процесу
факультету № 6.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
ФУРСА Світлана Ярославівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри нотаріального та
виконавчого процесу і адвокатури;

кандидат юридичних наук, старший науковий
співробітник
ГЕТМАНЦЕВ Максим Олександрович,
Науково-дослідний інститут приватного права і
підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України,
старший науковий співробітник відділу
юрисдикційних форм правового захисту
суб'єктів приватного права, судоустрою та
судочинства.

Захист відбудеться 22 вересня 2017 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.02 Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

Автореферат розісланий 21 серпня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

К. В. Коваленко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сьогодні сім'я в Україні цілком обґрунтовано перебуває під посиленою правовою охороною, щодо чого закон виділяє необхідність захисту та охорони прав дітей і батьків. Це пов'язане з тим, що від нормалізації соціальних, економічних та правових відносин у сім'ї залежить майбутнє дітей і батьків як членів суспільства. Тим більше, що найбільш сприятливі умови для розвитку особистості дитини складаються в повноцінній сім'ї. При цьому сім'я є одним з основних інститутів суспільства, де знаходять відображення всі основні проблеми громадського життя.

У сучасному демократичному суспільстві закон має забезпечувати можливість реалізації природних прав на сім'ю, материнство та батьківство. Зокрема, він має захищати новонароджену дитину, яка народилась як у шлюбі, так і поза шлюбом, створюючи для обох передумови щасливого життя. Відома теза – права людини починаються з прав дитини – є основним положенням Конвенції ООН про права дитини, норми якої увійшли до чинного Сімейного кодексу України (далі – СК). При цьому важливе значення щодо їх забезпечення надається інституту судового встановлення та оспорювання батьківства (материнства).

Незважаючи на те, що судова практика в Україні напрацювала певні підходи до вирішення справ про встановлення та оспорювання батьківства (материнства), ми й досі стикаємося з цілою низкою проблем, зокрема у сфері доказування. Так, наприклад, при встановленні предмета доказування в справах про встановлення батьківства слід мати на увазі, що, на відміну від ст. 53 Кодексу про шлюб та сім'ю УРСР 1969 р. (далі – КпШС), який при розгляді подібних справ орієнтував суди на визнання чітких обставин справи, що мали свідчити про визнання відповідачем батьківства, чинний СК переніс центр ваги з проблеми отримання доказів визнання відповідачем батьківства у сферу походження дитини від даних батьків (ч. 2 ст. 128 СК). Встановити батьківство зі значною мірою точності дозволяє судова експертиза – генетична дактилоскопія. Але висновок експертизи з питання походження дитини, згідно з чинним законодавством, є лише одним із доказів, які повинні бути оцінені судом у сукупності з іншими доказами у справі, оскільки ніякі докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили. Сімейний кодекс чітко не визначив значення судової експертизи у справах цієї категорії. Для судової практики актуальним є правове встановлення обставин, які раніше були передбачені ст. 53 КпШС, і чи вони взагалі можуть досліджуватися в ході судового розгляду вказаної категорії справ та яке значення мають. Також при розгляді справ про встановлення та оспорювання батьківства (материнства) потребують вирішення питання визначення предмета доказування, можливості закріплення правових презумпцій, особливості використання окремих засобів доказування тощо.

Актуальність дисертаційного дослідження також обумовлена стрімкими інтеграційними процесами щодо потреби адаптації національного законодавства до законодавства країн ЄС.

Слід зазначити, що деякі особливості судового доказування при розгляді справ про встановлення та оспорювання батьківства (материнства), розглядалися у працях М. М. Бородіна, В. М. Вигловського, В. І. Борисової, С. Ю. Гаврилової, О. М. Ганкевич, М. О. Гетманцева, А. В. Гузя, Л. Є. Гузя, М. М. Дякович, І. В. Жилінкової, Л. В. Красицької, В. А. Кройтора, М. В. Матерової, З. В. Ромовської, Є. І. Фурси, С. Я. Фурси, Ю. С. Червоного, К. К. Червякова, Г. В. Чурпїтита та інших учених. Проте більшість наукових праць означених авторів присвячена загальним проблемам встановлення та оспорювання батьківства (материнства), не зачіпаючи особливостей доказів та доказування в цій категорії справ. Указане створює об'єктивні підстави дисертаційного дослідження низки проблем особливостей доказів і доказування в цивільному судочинстві, пов'язаних із розглядом справ про встановлення та оспорювання батьківства (материнства).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до п.п. 2.2 та 2.3 Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затверджених наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, та п.п. 2.1, 2.2 та 2.5 Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2016–2019 років, схвалених Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 23 лютого 2016 р. (протокол № 2).

Мета і задачі дослідження. Мета наукового дослідження полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу проблем доказів та доказування в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства) розкрити особливості застосування норм даного інституту та обґрунтувати пропозиції, спрямовані на усунення прогалин у сімейному та цивільному процесуальному законодавстві й підвищення ефективності цивільного судочинства взагалі та зокрема при розгляді в судах справ зазначеної категорії.

Для досягнення поставленої мети в дисертації необхідно вирішити такі основні задачі:

- з'ясувати стан розвитку законодавства та наукових досліджень доказів і доказування в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства);
- обґрунтувати методологію дослідження доказів і доказування в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства);
- визначити загальну характеристику та особливості судових доказів та судового доказування в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства);

- з'ясувати особливості формування предмета доказування в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства);
- встановити особливості розподілу обов'язків по доказуванню в справах встановлення та оспорювання батьківства (материнства);
- визначити особливості пояснення сторін і третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, та показання свідків у справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства);
- встановити письмові та речові докази у справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства);
- з'ясувати висновки експертів у справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства).

Об'єктом дослідження є цивільно-процесуальні відносини, що виникають у процесі здійснення фізичними особами права на судовий захист в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства), зокрема в процесі доказування в указаній категорії справ.

Предметом дослідження є докази та доказування в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства).

Методи дослідження. У процесі дослідження було використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, що дозволило дослідити юридичні явища в єдності їх соціального змісту та юридичної форми. Загальнонауковий діалектичний метод застосовано в ході визначення структури, мети і задач дослідження.

Використання спеціального системного методу дослідження положень теорії сімейного та цивільного процесуального права дозволило розглянути проблему співвідношення норм сімейного та цивільного процесуального права, визначити особливості доказів і доказування в цивільному судочинстві, пов'язаних із розглядом справ про встановлення та оспорювання батьківства (материнства) (підрозділи 1.1 – 1.3, 2.1). Історико-правовий метод дозволив у хронологічній послідовності дослідити виникнення, формування й розвиток процесів і подій задля виявлення внутрішніх і зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей розвитку, етапів становлення й розвитку законодавства та наукових положень, концепцій щодо доказів та доказування в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства) (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1). Порівняльно-правовий метод застосовано при дослідженні сімейних і цивільних процесуальних норм вітчизняного і зарубіжного законодавства, які регулюють здійснення судочинства в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства) (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 3.3). Використання логіко-юридичного методу дозволило провести аналіз та викласти узагальнені висновки формування предмета доказування у цивільних справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства), особливості застосування окремих засобів доказування в цій категорії справ (підрозділи 1.2, 2.1, 3.1 – 3.3).

Науково-теоретичне підґрунтя для виконання дисертації становлять праці фахівців у галузі сімейного та цивільного процесуального права,

загальної теорії держави і права, інших галузевих правових наук, у тому числі зарубіжних дослідників. Положення та висновки дисертації ґрунтуються на нормах Конституції України, Цивільного та Сімейного кодексів України, цивільного процесуального законодавства України, законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, які визначають здійснення фізичними особами права на судовий захист в справах про встановлення та оспорування батьківства (материнства), зокрема в процесі доказування вказаних категорії справ. Інформаційною та емпіричною основою дослідження є узагальнення практичної діяльності, довідкові видання, статистичні матеріали.

Наукова новизна одержаних результатів. У межах комплексного дослідження було здійснено системний теоретико-практичний аналіз сучасних проблем доказів і доказування в цивільному судочинстві, пов'язаних із розглядом справ про встановлення та оспорування батьківства (материнства). У роботі обґрунтовано низку положень, узагальнень та висновків, які відповідають критеріям наукової новизни, основними з яких є такі:

вперше:

- запропоновано положення, згідно з яким у справах про встановлення чи оспорування батьківства (материнства) висновок експерта відіграє особливу роль, що надає йому вирішального значення для такої категорії справ. Він містить дані спеціального характеру, які найтіснішим чином пов'язані з предметом доказування і не може бути заміненим ніякими іншими засобами доказування, оскільки вони не містять достатньої інформації. А це вимагає застосування спеціальних знань. Запропоновано положення про обов'язкове призначення експертизи за клопотанням хоча б однієї із сторін, якщо у справі необхідно встановити наявність або відсутність кровного споріднення між чоловіком та дитиною;

- положення про можливість застосування примусового приводу до відповідача (ч. 2 ст. 146 ЦПК) піддано критиці і запропоновано його виключити за недоцільністю. Мотивована дана пропозиція тим, що законодавець ставить вирішення справи про встановлення чи оспорування батьківства (материнства) в залежність від волі відповідача, який має надати свій біологічний матеріал на дослідження експертові, та тим, що особи, які дійсно є батьками дитини, досить часто вдаються до ухилення від проведення експертизи, спрямованої на встановлення кровного споріднення між ними та дитиною, суд вимушений відмовляти у задоволенні позову за недоведеністю;

- отримано висновок, що обставини, які були передбачені ст. 53 КпШС (спільне проживання та ведення спільного господарства матір'ю дитини і відповідачем до народження дитини, або спільне виховання чи утримання ними дитини, чи інші докази, що з достовірністю підтверджували б визнання відповідачем батьківства) та раніше входили до предмета доказування в справах про встановлення батьківства, нині слід вважати доказовими фактами та досліджувати в ході розгляду справ цієї категорії;

– з'ясовано положення про можливість закріплення в законодавстві презумпції батьківства у випадку народження дитини поза шлюбом у справах про встановлення батьківства, у випадку доведення проживання жінки і чоловіка однією сім'єю, але які не перебувають у шлюбі між собою. Закріплення в законодавстві такої презумпції означатиме, що тягар доказування буде перекладено на відповідача – передбачуваного батька. Крім того, буде вирішена проблема явки відповідача для проведення експертизи;

удосконалено:

– положення, що позови у справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства), з точки зору класифікації позовів за процесуальною ознакою, слід відносити до перетворювальних позовів. У перетворювальних позовах заявники звертаються до суду, щоб він своїм рішенням змінив чи припинив спірні правовідношення чи створив нові юридичні відношення між сторонами. Немає підстав стверджувати, що правовідносини батьківства (материнства) склалися й існували до рішення у справі. Таким чином, можна стверджувати, що предметом позову є «встановлення», а не «визнання» батьківства (материнства);

– висновок про те, що допустимість засобів доказування слід розглядати в широкому і вузькому аспекті. Правило допустимості в широкому розумінні допускає наявність певного кола засобів доказування, у яких можуть міститися фактичні дані, з тим, щоб вони могли бути судовими доказами. Ця вимога має винятковий характер, оскільки встановлене законом коло засобів доказування не може бути розширене або звужене за розсудом суду. Правила допустимості у вузькому плані стосуються, в першу чергу, тих випадків, коли у справі можуть бути допустимі тільки певні засоби доказування з числа передбачених законом. Щодо справ про встановлення та оспорювання батьківства (материнства), то нині докази, що підтверджують походження дитини від конкретної особи, можуть бути взяті тільки з такого засобу доказування, як судово-генетична експертиза;

– поняття предмета доказування в цивільних справах через уточнення таких його характерних ознак, як обставини об'єктивної реальності та системність, які мають юридичне значення для винесення законного і обґрунтованого судового рішення по суті у конкретній цивільній справі. Виділення зазначених характерних ознак дозволило надати авторське поняття предмета доказування в цивільних справах – це система обставин об'єктивної реальності як матеріально-правового характеру, так і всіх інших обставин (процесуально-правових, доказових та ін.), які мають юридичне значення для винесення законного і обґрунтованого судового рішення по суті у конкретній цивільній справі;

дістали подальшого розвитку:

– положення, згідно з яким у сучасних умовах проблема визначення процесуальних особливостей доказів та доказування у справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства) має розглядатися і в аспекті співвідношення норм сімейного права та норм цивільного

процесуального права з положеннями міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і рішень Європейського суду з прав людини. Слід зазначити, що ст. 5 Європейської конвенції про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, передбачає, що для встановлення батьківства припустимим є використання наукових доказів, які можуть сприяти встановленню або спростуванню факту батьківства. Також має враховуватися позиція, викладена у рішенні Європейського суду з прав людини від 7 травня 2009 р. у справі «Калачова проти Росії», за яким сьогодні аналіз ДНК є єдиним науковим методом точного встановлення батьківства конкретної дитини і його доказова цінність суттєво перевищує будь-які інші докази, представлені сторонами для підтвердження або спростування їх близьких стосунків;

- положення щодо можливості виділення загального предмета доказування в конкретній категорії цивільних справ та конкретного предмета доказування залежно від обставин певної цивільної справи. Так, у всіх справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства) загальним предметом доказування є необхідним встановлення факту народження дитини;

- позиція про наявність прогалини у правовому регулюванні відносин щодо оспорювання батьківства після смерті чоловіка, який записаний батьком дитини (ст. 137 СК). Доведено, що коло доказів та засобів доказування у справах про оспорювання батьківства після смерті особи, яка записана батьком, передбачене сімейним законодавством, потребує розширення з урахуванням норм цивільного процесуального законодавства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки та пропозиції, зроблені в дисертаційному дослідженні, можуть бути використані у:

- науково-дослідній сфері – в ході подальшого розроблення теоретико-правових положень удосконалення правового інституту доказів і доказування, пов'язаних із розглядом справ про встановлення та оспорювання батьківства (материнства);

- правотворчості – з метою вдосконалення сімейного та цивільного процесуального законодавства України щодо вдосконалення правового інституту доказів і доказування, пов'язаних із розглядом справ про встановлення та оспорювання батьківства (материнства);

- правозастосуванні – для уніфікації судової практики вдосконалення правового інституту доказів і доказування в цивільному судочинстві, пов'язаних із розглядом справ про встановлення та оспорювання батьківства (материнства);

- освітньому процесі – під час викладання дисциплін «Цивільний процес» та «Сімейне право», а також при підготовці підручників (навчальних посібників) та лекцій з цієї тематики.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації доповідались на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних

конференціях: «Актуальні проблеми приватного права» (м. Харків, 19 лютого 2016 р.); «Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права» (м. Одеса, 20–21 травня 2016 р.); «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 27 травня 2016 р.); «Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції» (м. Суми, 21–22 травня 2016 р.); «Науково-методологічні проблеми викладання цивілістичних дисциплін в юридичних ВНЗ та факультетах України» (м. Київ, 16 березня 2016 р.); «Цивільний процес на зламі століть» (м. Харків, 20–21 жовтня 2016 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дисертаційного дослідження відображено у п'яти статтях, чотири з яких опубліковано в наукових фахових виданнях України, одна – у науковому фаховому виданні Республіки Молдова, а також у шести тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації обумовлена метою та завданням дослідження. Дисертація складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що включають вісім підрозділів, висновків до підрозділів та загальних висновків, а також списку використаних джерел, який містить 360 найменувань та розміщений на 34 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 238 сторінок, основний текст – 193 сторінки, додаток – 2 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, задачі, методи, об'єкт і предмет дослідження, його методологічну, теоретичну та емпіричну базу, вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, сформульовано основні теоретичні положення, що обумовлюють наукову новизну, теоретичне і практичне значення результатів дослідження.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження доказів і доказування в справах про встановлення та оспорування батьківства (материнства)» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Стан розвитку законодавства та наукових досліджень доказів і доказування в справах про встановлення та оспорування батьківства (материнства)»* наголошено, що інститут встановлення та оспорування батьківства (материнства) у сімейному законодавстві України має досить давню історію. Це обумовлює ґрунтовність наукового історико-правового дослідження всіх проблем, що стосуються можливості встановлення та оспорування батьківства (материнства), пов'язаних з окресленням відомих положень у законодавстві країн, які існували на українських землях та вплинули на становлення сучасного законодавства, в історичній ретроспективі щодо цього дискурсу.

Встановлено, що Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР 1969 р. регулював сімейні відносини зважаючи на розвиток суспільства в 70–80-х роках. В умовах змін, які розпочалися в 90-х роках, він у багатьох випадках застарів та перестав повною мірою адекватно регламентувати сімейні відносини.

На підставі здійсненого аналізу з'ясовано, що набрання чинності новим СК стало підставою для подальшого розвитку правового регулювання сімейних відносин. При цьому зауважено, що в практиці регулювання сімейних відносин у сучасних умовах, зокрема відносин щодо встановлення та оспорювання батьківства (материнства), існує низка проблем, що потребують свого подальшого наукового дослідження, і на вирішення яких спрямована ця дисертаційна робота.

Базовими для вирішення задач, поставлених дисертаційним дослідженням, стали праці вітчизняних та зарубіжних учених. Визначено, що наявні сьогодні монографічні дослідження не розв'язують усіх проблемних питань інституту доказів та доказування в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства). На рівні дисертаційних досліджень окремі питання особливостей доказів та доказування в зазначеній категорії справ висвітлювались О. М. Ганкевич «Судочинство у справах про визнання батьківства, материнства та його оспорювання» (2015 р.), Л. В. Красицькою «Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей» (2015 р.), Г. В. Чурпітою «Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства» (2015 р.). Незважаючи на високу науково-теоретичну цінність зазначених праць та зроблений указаними авторами внесок у правову науку, слід зауважити, що роботи присвячені загальним проблемам встановлення та оспорювання батьківства (материнства) та не розглядають особливості доказів та доказування в цій категорії справ.

У підрозділі 1.2 «Методологія дослідження доказів і доказування в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства)» міститься цілісна експлікація засобів та способів наукового пізнання, які використовувались у ході дисертаційного дослідження. Визначено за допомогою відповідного наукового апарату сутність і методологічні засади особливостей доказів і доказування в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства) та скорегована певна теоретична база, необхідна для з'ясування змісту й особливостей застосування правових норм доказів і доказування в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства) і вироблення конкретних пропозицій щодо їх удосконалення.

Доведено, що вихідною базою для уточнення категоріального ряду запропонованого дослідження виступили положення і висновки, набуті в науці сімейного права та цивільного процесуального права. У зв'язку з цим запропоновано нову редакцію ряду понять, які ґрунтуються на принципах розширення теоретичних і методологічних компонентів знань про сутність норм сімейного права та норм цивільного процесуального права і їх роль у його здійсненні. Предметне і виважене вживання визначених термінів дозволяє більш чітко встановити предмет дисертаційного дослідження та створює можливості для поглибленого аналізу змісту й особливостей нормативно-правових актів щодо доказів і доказування в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства).

У підрозділі 1.3 «Загальна характеристика судових доказів та судового доказування в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства)» з'ясовано, що саме через судову процедуру представлення, прийняття, дослідження та оцінки доказів докази набувають процесуального значення. Поняття доказів має включати таку ознаку, як отримання в передбаченому законом порядку.

Зроблено висновок, що суттєвою ознакою визначення поняття необхідних доказів є ознака, яка відділяє необхідні докази від інших, тобто необхідні докази та інші мають безпосередній зв'язок між доказом і обставиною справи, але без встановлення необхідних доказів неможливо встановити певні обставини справи, які входять до предмета доказування. Всі інші ознаки є несуттєвими і їх можна не включати до поняття необхідних доказів.

Щодо належності доказів зроблено висновок, що такими, які мають значення для справи, визнаються такі фактичні дані, що пов'язані з обставинами, які підлягають встановленню в справі, і через цей зв'язок можуть підтвердити чи спростувати їх. Можна констатувати, що через правило належності доказів суд встановлює точні межі судового розгляду.

Суттєвим також є висновок, що допустимість засобів доказування слід розглядати в широкому і вузькому плані. Правило допустимості в широкому розумінні допускає наявність певного кола засобів доказування, в яких можуть міститися фактичні дані, з тим, щоб вони могли бути судовими доказами. Ця вимога має винятковий характер, оскільки встановлене законом коло засобів доказування не може бути розширене або звужене за розсудом суду. Правило допустимості стосується, в першу чергу, тих випадків, коли у справі можуть бути допустимі тільки певні засоби доказування з числа передбачених законом. Вони конкретизуються в нормах матеріального права. Щодо справ про встановлення та оспорювання батьківства (материнства) вказано, що нині докази, які підтверджують походження дитини від конкретної особи, можуть бути взяті тільки з такого засобу доказування, як судово-генетична експертиза.

Розділ 2 «Процесуальні особливості визначення предмета судового доказування та розподілу обов'язків по доказуванню в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства)» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Визначення предмета судового доказування в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства)» обґрунтовано, що законодавцем обрано широкий підхід до визначення предмета доказової діяльності. Предметом доказування у справах, що розглядаються в порядку цивільного судочинства, є обставини різного характеру та значення, зокрема: 1) матеріально-правового значення; 2) процесуально-правового значення; 3) доказового значення (доказові факти, перевірені факти).

Зроблено висновок, що при встановленні предмета доказування в справах про встановлення батьківства обставини, які раніше були передбачені ст. 53 КпШС, можуть вважатися доказовими фактами та досліджуватися в ході розгляду справ цієї категорії.

Можна виділяти загальний предмет доказування в конкретній категорії цивільних справ та конкретний предмет доказування залежно від обставин певної цивільної справи. Загальний предмет доказування в конкретній категорії справ, зокрема в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства), визначається нормами матеріального права. Так, у всіх справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства) є необхідним встановлення факту народження дитини. Встановлення конкретного предмета доказування залежно від обставин певної цивільної справи залежить від багатьох обставин.

У підрозділі 2.2 *«Розподіл обов'язків по доказуванню в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства)»* зроблено висновок, що в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства) діє загальне правило, закріплене в нормі «кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень» (ч. 1 ст. 60 ЦПК).

Разом із цим вважається за можливе формування та закріплення в законодавстві презумпції батьківства у випадку народження дитини поза шлюбом в справах про встановлення батьківства, у випадку доведення проживання жінки і чоловіка однією сім'єю, але які не перебувають у шлюбі між собою.

Розділ 3 «Використання процесуальних засобів доказування в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства)» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Пояснення сторін і третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, та показання свідків у справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства)»* підтверджена правильність встановлення законодавцем процесуальної форми отримання пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників за процедурою допиту як свідків (ч. 2 ст. 57, ст. 62 ЦПК), оскільки надана зазначеними суб'єктами інформація повинна забезпечуватися санкціями цивільного процесуального права (ч. 5 ст. 50 ЦПК) для отримання ознак об'єктивності.

Підтверджена правильність позиції О. М. Ганкевич, згідно з якою специфіка пояснень сторін полягає в тому, що пояснення даються особами, безпосередньо заінтересованими у вирішенні справи на свою користь, оскільки в справах про оспорювання батьківства (материнства) пояснення сторін мають визначальну вагу, адже тільки сторони як учасники індивідуально-інтимних відносин дійсно обізнані як ніхто в обставинах справи. Встановлено, що пояснення сторін, як правило, вказують, у якому напрямку має йти судове дослідження.

Доведено, що показання свідків в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства) – це повідомлення про відомі їм обставини, за допомогою яких можна встановити: в справах про встановлення батьківства є наявність кровного споріднення між дитиною та особою, яку мати вважає батьком дитини або особою, яка вважає себе батьком дитини, а в справах про оспорювання батьківства – відсутність кровного споріднення між особою, записаною батьком, і дитиною; в справах про встановлення материнства факт походження дитини від певної жінки, а в справах про оспорювання материнства – відсутність кровного споріднення між певною жінкою і дитиною, і які необхідні для повного та об'єктивного вирішення справи.

У підрозділі 3.2 «Письмові та речові докази у справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства)» зроблено висновок, що письмовими доказами в справах про встановлення батьківства (материнства) та його оспорювання слід вважати будь-які предмети, на яких за допомогою знаків закріплені будь-які думки (ідеї), що містять в собі свідчення про обставини, за допомогою яких можна встановити: в справах про встановлення батьківства є наявність кровного споріднення між дитиною та особою, яку мати вважає батьком дитини або особою, яка вважає себе батьком дитини, а в справах про оспорювання батьківства – відсутність кровного споріднення між особою, записаною батьком, і дитиною; в справах про встановлення материнства факт походження дитини від певної жінки, а в справах про оспорювання материнства – відсутність кровного споріднення між певною жінкою і дитиною, і які необхідні для повного та об'єктивного вирішення справи. Доведено, що письмовими доказами в справі будуть результати молекулярно-генетичного аналізу для визначення походження дитини, коли відповідні дослідження були проведені поза судовим розглядом.

Аналіз судової практики свідчить, що в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства) сторони рідко подають речові докази. Такими слід вважати будь-які предмети матеріального світу, що містять інформацію про обставини, які мають значення: в справах про встановлення батьківства підтверджують наявність кровного споріднення між дитиною та особою, яку мати вважає батьком дитини або особою, яка вважає себе батьком дитини, а в справах про оспорювання батьківства – відсутність кровного споріднення між особою, записаною батьком, і дитиною; в справах про встановлення материнства факт походження дитини від певної жінки, а в справах про оспорювання материнства – відсутність кровного споріднення між певною жінкою і дитиною.

У підрозділі 3.3 «Висновки експертів у справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства)» доведено, що в справах про встановлення чи оспорювання батьківства (материнства) висновок експерта має особливе значення, що надає йому вирішального значення для такої категорії справ. Він містить дані спеціального характеру, які найтіснішим чином пов'язані з предметом доказування і не може бути заміненим ніякими

іншими засобами доказування, оскільки вони не містять достатньої інформації. А це вимагає застосування спеціальних знань. Запропоновано положення про обов'язкове призначення експертизи за клопотанням хоча б однієї зі сторін, якщо в справі необхідно встановити наявність або відсутність кровного споріднення між чоловіком та дитиною.

Піддано критиці та запропоновано виключити за недоцільністю положення ч. 2 ст. 146 ЦПК, оскільки законодавець ставить вирішення справи про визнання батьківства (материнства) в залежність від волі відповідача, який має надати свій біологічний матеріал на дослідження експертові, та тим, що особи, які дійсно є батьками дитини, досить часто вдаються до ухилення від проведення експертизи, спрямованої на встановлення кровного споріднення між ними та дитиною, і суд відмовляє жінкам у позовах про визнання батьківства за недоведеністю. Тим більше, що в таких справах застосування примусового приводу на проведення експертизи майже не застосовується.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання щодо обґрунтування ряду наукових положень, розроблення висновків і пропозицій, які мають теоретичне і практичне значення для вдосконалення нормативного регулювання доказової діяльності в цивільному судочинстві та правозастосуванні в справах про встановлення та оспорування батьківства (материнства). У результаті проведеного дослідження сформульовано ряд положень та висновків, спрямованих на досягнення поставленої мети.

1. Встановлено, що норми сімейного права, що визначають предмет доказування та можливість використання судової експертизи в справах про встановлення та оспорування батьківства (материнства), приведені у відповідність із європейськими стандартами та сучасними досягненнями науки. Так, ст. 5 Європейської конвенції про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, передбачає, що для встановлення батьківства припустимим є використання наукових доказів, які можуть сприяти встановленню або спростуванню факту батьківства. Важливим є рішення Європейського суду з прав людини від 7 травня 2009 р. у справі «Калачова проти Росії», що сьогодні аналіз ДНК є єдиним науковим методом точного встановлення батьківства конкретної дитини і його доказова цінність суттєво перевищує будь-які інші докази, представлені сторонами для підтвердження або спростування їх близьких стосунків.

2. Показано, що визначення процесуальних особливостей доказів та доказування в справах про встановлення та оспорування батьківства (материнства) у конкретній цивільній справі тісно пов'язується з аналізом норм сімейного права, що підлягають застосуванню. Будь-яка цивільна справа має свою специфіку розгляду і вирішення, у зв'язку з цим питання предмета доказування, належності доказів та допустимості засобів

доказування, використання окремих засобів доказування можуть бути вирішені лише на основі ретельного аналізу норм матеріального права.

3. Обґрунтовано положення, що позови в справах про встановлення та оспорування батьківства (материнства), з точки зору класифікації позовів за процесуальною ознакою, належать до перетворювальних позовів. Тому є підстави стверджувати, що предметом позову є «встановлення», а не «визнання» батьківства (материнства).

4. Визначено, що необхідні докази – це докази, які мають безпосередній зв'язок між доказом і обставиною справи, але без встановлення необхідних доказів неможливо встановити певні обставини справи, які входять до предмета доказування. Зокрема, в справах про встановлення та оспорування батьківства (материнства) обставину народження дитини можна підтвердити копією свідоцтва про народження дитини чи копією актового запису про народження дитини.

5. Встановлено, що належними доказами є ті, які мають значення для справи, визнаються такі фактичні дані, що пов'язані з обставинами, які підлягають встановленню в справі, і через цей зв'язок можуть підтвердити чи спростувати їх. Через правило належності доказів суд встановлює точні межі судового розгляду. Щодо справ про встановлення та оспорування батьківства (материнства) вказано, що нині докази, які підтверджують походження дитини від конкретної особи, можуть бути взяті тільки з такого засобу доказування, як судово-генетична експертиза.

6. Показано, що легальне поняття предмета доказування у цивільних справах (ч. 1 ст. 179 ЦПК) має бути критично оцінено, насамперед через невідповідність його побудови основним правилам визначення будь-якого поняття в науці юридичної логіки. Виділення характерних ознак поняття дозволило визначити наступне поняття предмета доказування в цивільних справах: це система обставин об'єктивної реальності як матеріально-правового характеру, так і всіх інших обставин (процесуально-правових, доказових та ін.), які мають юридичне значення для винесення законного і обґрунтованого судового рішення по суті у конкретній цивільній справі.

7. Визначено, що при встановленні предмета доказування в справах про встановлення батьківства обставини, які раніше були передбачені КпІШС (спільне проживання та ведення спільного господарства матір'ю дитини і відповідачем до народження дитини, або спільне виховання чи утримання ними дитини, чи інші докази, що з достовірністю підтверджували би визнання відповідачем батьківства), можуть вважатися доказовими фактами та досліджуватися в ході розгляду справ цієї категорії.

8. Доведено, що доцільно виділяти загальний предмет доказування в конкретній категорії цивільних справ та конкретний предмет доказування залежно від обставин певної цивільної справи. Так, у всіх справах про встановлення та оспорування батьківства (материнства) є необхідним встановлення факту народження дитини, який можна підтвердити копією свідоцтва про народження дитини чи копією актового запису про народження

дитини. Сформульовані конкретні предмети доказування залежно від обставин певної цивільної справи в рамках справ про встановлення та оспорювання батьківства (материнства) як єдиної категорії справ.

9. Показана наявність правової прогалини у правовому регулюванні відносин щодо оспорювання батьківства після смерті чоловіка, який записаний батьком дитини (ст. 137 СК). Доведено, що коло доказів та засобів доказування в справах про оспорювання батьківства після смерті особи, яка записана батьком, передбачене сімейним законодавством і потребує розширення з урахуванням норм цивільного процесуального законодавства.

10. Доведена можливість формування та закріплення в законодавстві презумпції батьківства у випадку народження дитини поза шлюбом в справах про встановлення батьківства, у випадку доведення проживання жінки і чоловіка однією сім'єю, але які не перебувають у шлюбі між собою.

11. Обґрунтовано, що в справах про встановлення чи оспорювання батьківства (материнства) висновок експерта відіграє особливу роль, що надає йому вирішального значення для такої категорії справ. Запропоновано положення про обов'язкове призначення експертизи за клопотанням хоча б однієї зі сторін, якщо у справі необхідно встановити наявність або відсутність кровного споріднення між чоловіком та дитиною.

12. Запропоновано:

внести зміни і доповнення до Цивільного процесуального кодексу України:

– викласти ч. 1 ст. 57 у такій редакції: «Доказами у цивільних справах є отримані в передбаченому законом порядку будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи»;

– внести зміни до ст. 145, доповнивши її п. 4 наступного змісту: «Призначення експертизи є обов'язковим також за клопотанням хоча б однієї із сторін у справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства)»;

– положення ч. 2 ст. 146 виключити;

внести зміни і доповнення до Сімейного кодексу України:

– викласти ч. 2 ст. 128 у наступній редакції: «Підставою для встановлення батьківства є висновки судових генотипоскопічних експертиз, що підтверджують походження дитини від певної особи, та інші докази, зібрані відповідно до Цивільного процесуального кодексу України. Судом в судовому засіданні можуть досліджуватися також доказові факти: спільне проживання та ведення спільного господарства матір'ю дитини і відповідачем до народження дитини, або спільне виховання чи утримання ними дитини, чи інші докази, що з достовірністю підтверджували б визнання відповідачем батьківства»;

– викласти ч. 1 ст. 137 у наступній редакції: «Якщо той, хто записаний батьком дитини, помер до народження дитини, оспорити його

батьківство мають право його спадкоємці, за умови подання ним за життя заяви про невизнання свого батьківства до нотаріуса, до інших органів, які уповноважені вчиняти нотаріальні дії, а також до органу державної реєстрації актів цивільного стану»;

- виключити ч. 2 зі ст. 138;
- внести зміни до ст.ст. 128, 129 та 131 і, відповідно, слово «визнання» замінити на «встановлення».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Супрун Т. С. Оспорювання батьківства після смерті особи, яка записана батьком дитини / Т. С. Супрун // Право і безпека. – 2016. – № 1 (60). – С. 140–145.

2. Супрун Т. С. Висновок експерта у справах про встановлення та оспорювання батьківства / Т. С. Супрун // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2016. – № 2 (73). – С. 161–169.

3. Супрун Т. С. Визнання та оспорювання материнства / Т. С. Супрун // Університетські наукові записки. – 2016. – № 2. – С. 112–121.

4. Супрун Т. С. Использование заключения эксперта как средства доказывания по делам об установлении отцовства / Т. С. Супрун // *Legea si Viata*. – 2016. – № 8/2 (296). – С. 153–156.

5. Супрун Т. С. Поняття предмета доказування у цивільному судочинстві / Т. С. Супрун // Форум права. – 2016. – № 5. – С. 190–198. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_33.pdf.

6. Супрун Т. С. Встановлення предмета доказування в справах про встановлення батьківства / Т. С. Супрун // Актуальні проблеми приватного права : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 94-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (м. Харків, 19 лют. 2016 р.). – Х. : Право, 2016. – С. 326–329.

7. Супрун Т. С. Значення висновку експерта як засобу доказування у справах про встановлення та оспорювання батьківства / Т. С. Супрун // Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. присвяч. пам'яті Є. В. Васьковського (м. Одеса, 20–21 трав. 2016 р.). – Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О. : Астропринт, 2016. – С. 342–350.

8. Супрун Т. С. Визнання материнства за сімейним законодавством України / Т. С. Супрун // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (м. Харків, 27 трав. 2016 р.). – Х. : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. – С. 269–271.

9. Супрун Т. С. Визнання материнства та встановлення факту материнства за рішенням суду / Т. С. Супрун // Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції : зб. матеріалів IX міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 21–22 трав. 2016 р.). – Суми : ФОП Ляпощенко Л. Г., 2016. – С. 86–88.

10. Супрун Т. С. Визначення предмету доказування у справах про оспорування батьківства після смерті особи, яка записана батьком дитини (ч. 1 ст. 137 СК України) / Т. С. Супрун // Науково-методологічні проблеми викладання цивілістичних дисциплін в юридичних ВНЗ та факультетах України : зб. наук. праць за матеріалами всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 берез. 2016 р.) / за заг. ред. професорів Ю. В. Бошицького, В. В. Луця, Р. Б. Шишки, доцента О. В. Чернецької. – Львів : Галицька видавнича спілка, 2016. – С. 166–168.

11. Супрун Т. С. Особливості застосування окремих засобів доказування у справах про визнання та оспорування материнства / Т. С. Супрун // Цивільний процес на зламі століть : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю заснування кафедри цивільного процесу (м. Харків, 20–21 жовт. 2016 р.). – Х. : Право, 2016. – С. 88–91.

АНОТАЦІЯ

Супрун Т. С. Докази та доказування в справах про встановлення та оспорування батьківства (материнства). – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2017.

Дисертація є комплексним дослідженням теоретичних та практичних проблем доказів та доказування в справах про встановлення та оспорування батьківства (материнства). В роботі сформульовані конкретні предмети доказування залежно від обставин певної цивільної справи в рамках справ про встановлення та оспорування батьківства (материнства) як єдиної категорії справ.

Зроблено висновок, що в справах про встановлення чи оспорування батьківства (материнства) висновок експерта відіграє особливу роль, що надає йому вирішального значення для такої категорії справ.

Ключові слова: цивільний процес, цивільне судочинство, встановлення батьківства, встановлення материнства, оспорування батьківства, оспорування материнства, докази, засоби доказування, доказові факти, правові презумпції, судова експертиза.

АННОТАЦИЯ

Супрун Т. С. Доказательства и доказывание по делам об установлении и оспаривании отцовства (материнства). – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2017.

Диссертация посвящена комплексному исследованию теоретических и практических проблем доказательств и доказывания по делам об установлении и оспаривании отцовства (материнства). В работе сформулированы конкретные предметы доказывания в зависимости от обстоятельств конкретного гражданского дела в рамках дел об установлении и оспаривании отцовства (материнства) как единой категории дел.

Сделан вывод, что по делам об установлении и оспаривании отцовства (материнства) заключение эксперта имеет особое значение, что обуславливается спецификой дел.

Ключевые слова: гражданский процесс, гражданское судопроизводство, установление отцовства, установление материнства, оспаривание отцовства, оспаривание материнства, доказательства, средства доказывания, доказательственные факты, правовые презумпции, судебная экспертиза.

SUMMARY

Suprun T. S. Evidence and proving in cases on establishing and disputing paternity (maternity). – *On the manuscript.*

Thesis for Candidate's degree in Juridical Sciences, specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Procedure; Family Law; Private International Law. – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2017.

The dissertation is a complex research of theoretical and practical problems of evidence and proving in cases of establishing and disputing paternity (maternity).

The author of the paper has proved that the norms of family law, which determine the object of proving and the possibility of using forensic examination in cases of establishing and disputing paternity (maternity), are harmonized with European standards (the Article 5 of the European Convention on the Legal Status of Children born out of wedlock, judgment of European Court of Human Rights dated from May 7, 2009 in the case of Kalachova v. Russia, etc.) and modern scientific achievements.

The author of the paper has proved that the necessary evidence is evidence that has a direct connection between the evidence and the circumstances of the case, but without establishing the necessary evidence it is impossible to establish certain circumstances of the case that compose the object of proving. In particular, in cases of establishing and disputing paternity (maternity), the fact of the birth of a child may be confirmed by a copy of the birth certificate or a copy of the birth certificate's record of a child.

The isolation of the characteristic essential features allowed the author of the paper to determine the concept of the object of proving in civil cases – it is a system of circumstances of objective reality of both material and legal nature, and all other circumstances (procedural and legal, evidentiary, etc.), which are of legal significance for passing a legitimate and substantiated court judgment on the merits in a specific civil case. The author of the paper came to the conclusion that the

legislator had chosen a broad approach to the definition of the object of evidence activity. The object of proving is composed of the following groups of circumstances: 1) of material and legal significance; 2) of procedural and legal significance; 3) of evidential value (evidentiary facts, verification facts).

While establishing the object of proving in cases of paternity establishment, the author of the paper has grounded the possibility of the statement that the circumstances previously provided by the Art. 53 of the Code on Marriage and Family of Ukraine (joint residence and joint venture by the mother of the child and the defendant before the birth of the child, or joint education or maintenance of the child by them, or other evidence that would confirm the defendant's paternity with certainty) can be considered as evidentiary facts and be studied in the course of hearing the cases of this category.

The author has found out the possibility of allocating the general object of proving for a particular category of civil cases and a specific object of evidence, depending on the circumstances of a particular civil case. The general object of proving in a particular category of cases, and in particular, in cases on establishing and disputing paternity (maternity), is determined by that norm (or norms) of substantive law. Thus, in all cases on establishing and disputing paternity (maternity), it is necessary to establish the fact of the birth of a child, which can be confirmed by a copy of the birth certificate or a copy of the birth certificate's record of a child, which the court requests from the agency of Vital Records office according the place of birth registration indicated on the birth certificate of a child, while preparing the case for a trial.

The author of the paper has concluded that it is possible to form and consolidate the presumption of paternity in the legislation in the case of the birth of a child outside the marriage in cases of establishing paternity, in the case of proving the living of a woman and a man with one family, but who are not married to each other.

The author has concluded that in cases on establishing or disputing paternity (maternity) the expert's conclusion is of particular importance, which provides it the decisive importance for such a category of cases. It contains special data that is closely related to the object of proving and can not be replaced by any other means of proving, since they do not contain sufficient information. The author has suggested the provision on the mandatory appointment of an examination, at the request of at least one of the parties, if there is the need in the case to establish the presence or absence of a blood relationship between a man and a child.

Key words: establishment of paternity, establishment of maternity, disputing paternity, disputing maternity, evidence, means of proving, evidentiary facts, legal presumptions, judicial expertise.